

Др АЛЕКСАНДАР ТОДОРОВИЋ

СОЛИДАРНОСТ И НАРОДНИ МОРАЛ

1) Чојство и солидарност

Испитивање *солидарности* као посебне етичке категорије захтева упознавање система вредности одређеног друштва. Моралне норме и вредности су систематизоване кроз писане и неписане кодексе одређеног друштва и друштвених група (етничких група, класа, слојева и др.). Сваки систем вредности имплицира и хијерархију вредности. Врхунским вредностима подређене су посебне и појединачне вредности. У црногорском народу „створена је извјесна етичка народна свијест или филозофија понашања која је у Црној Гори имала локални назив *чојство*. Чојство је име за норму или мјера за јачину норме помоћу које се изнуђивало поштовање основних друштвених и моралних вредности“.¹

Посебне моралне вредности које је развијао црногорски народ прожете су елементима *чојства* као општом и врхунском категоријом народне аксиологије. Писци и истраживачи указују на улогу чојства као врхунске вредности. Тако Буза Радовић пише да „Јунаштво без чојства само је доказ дивље снаге. Једино духовна снага и високи морални квалитети могу истрајати у злу и остати непобеђени и онда када све материјалне моћи изгледају неповратно скршене“.²

Разни морални поступци мере се и процењују *чојством* као врхунском колективном нормом. „Победа над својим осећањима узвисује човека; пази шта ћеш рећи, а кад си дао реч, она те обавезује и на зло као на добро; *братска љубав*; част је скупља од живота; *великодушност*; *опште добро изнад свега*;

¹ Др Слободан Томовић, *О значају изучавања традиционалног црногорског морала*, стр. 1. (Прилог за саветовање).

² Предговор Бузе Радовића у: *Марко Миљанов, Јесен ратника*, Нови Сад—Београд 1971, стр. 19.

не губи свест о дужности ни онда кад ти је најтеже; шта је право јунаштво или не заборави да је јунак само онај који никада не заборавља да је човек; побратимство; признање непријатељу и др“.³

Морални поступци, које треба неговати да би врхунска вредност цветала, тј. да би се *чојство* реализовало претпоставља низ посебних етичких вредности. Међу њима се може уочити и *солидарност*.

То се може видети кроз следеће моралне компоненте:

- 1) братска љубав;
- 2) Великодушност;
- 3) Опште добро изнад свега;
- 4) Јунак је само онај који никада не заборавља да је човек;
- 5) Побратимство;
- 6) Пријатељство;
- 7) Везаност за средину;
- 8) Међусобно уважавање;
- 9) Одржавање обавезе и др.

Солидарност се рефлектује на посебне начине тј. кроз посебне моралне поступке или посебне етичке вредности (пријатељство, побратимство, братска љубав и др.).

Према томе, научна истраживања како патријархалног тако и сваког другог морала захтевају да истраживач „уђе“ у систем вредности и разоткрије односе између појединачних, посебних и општих, односно доминантних вредности једног друштва.

2) *Солидарност и друштвене заједнице*

Солидарност се рефлектује кроз начела: „Један за све, сви за једног“; „Јачи је обавезан да заштити слабијег“. Солидарност је везана за друштвене заједнице.

René Le Senne прави разлику између природне и друштвене солидарности. Природна солидарност је објективно нужна. Она се огледа у међузависности појединаца на тај начин што оно што настаје у сваком узрок је онога што се производи у другима. Тако, на пример: природна солидарност утицаће да једна заразна болест пређе са једног човека на друге људе, или да глад у Кини услови комерцијалну кризу на Западу итд. Сасвим друге врсте је морална солидарност. То је обавеза одређене врсте. Она се састоји у томе што онај који је супериоран обавезан је да заштити инфериорног.⁴

³ Б. Радовић, *ibid.*, стр. 21.

⁴ René Le Senne, *Traité de Morale Générale*, Presses universitaires de France, Paris 1961, стр. 667.

Супротно солидарности истичу се категорије индивидуализма и егоизма. Солидарност представља извесну повезаност између људи, и то не пасивну него активну везу. W. Bernsdorf и F. Bülow истичу неколико обележја и карактеристика солидарности. То су: 1) солидарност значи увек стање у коме је мноштво као јединство; 2) овај став има практичан смисао; 3) увек је изазван сметњама из спољњег напада; 4) у основи солидарног држања лежи осећање заједнице. Заједница не значи уједињавање ради практичног циља, нити повезивање интереса, већ унутрашње уједињавање, да се премости дубоки јаз који раздваја појединца од других бића и ствари.

W. Bernsdorf и F. Bülow инсистирају на осећању појма части што припада одређеној заједници. Они истичу да се основна обележја заједнице састоје у томе што се послови других личности и прупа доживљавају као своји, а посебно се исто тако доживљавају част или нечасност других као сопствени.⁵

E. Willems подразумева под друштвеном солидарношћу унутрашњу чврстину једног друштвеног агрегата. Солидарност варира према ступњу интеграције у агрегату. Могу се посматрати као друштвена обележја другарска солидарност, типови или модели унутрашње кооперације, могућност да се предвиде или разреше конфликти између саставница агрегата и ефикасности начина спољне одбране.⁶

Willems-ово разматрање појма солидарности садржи следеће категорије: групна интеграција, другарска солидарност и сагласност у мишљењу чланова једне групе. Несумњиво је да се појам солидарности повезује даље са друштвеном организацијом и друштвеном кохезијом.⁷ Ове категорије су веома значајне за емпиријска истраживања различитих манифестација облика солидарности.

Организационе форме народног живота детерминишу и различите облике солидарности. Тако је Светозар Марковић разматрао солидарност у вези са економским чиниоцима, који су се изражавали првенствено кроз узајамно пружање помоћи у раду. Међутим, он је такође указао на разлике између капиталистичког света на западу и патријархалног живота у Србији, у вези са развојем личности и развојем солидарности. Различити друштвени односи утицали су да се солидарност развије у већем или мањем степену, а самим тим то је погодновало бољем или слабијем развоју личности.

⁵ W. Bernsdorf, F. Bülow, *Wörterbuch der Soziologie*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1955, стр. 463.

⁶ Термин агрегат је употребио E. Willems да означи ма које друштвено груписање које није нужно хомогено ни организовано.

⁷ Emilio Willems, *Dictionnaire de Sociologie*, Librairie Marcel Rivère et Cie, Paris 1961, стр. 231.

У патријархалној задрузи чврста повезаност у породичним односима, дисциплина заснована на поштовању старијих, саветовање свих чланова задруге (мушких и женских, па и слугу уколико их задруга има) при обављању одређене врсте послова и други чиниоци показују постојање вишег степена солидарности него што је то случај са другим друштвеним групама. Личност је везана чврстим нитима за овај мали колектив. Међутим, развој солидарности манифестује се не само у задрузи него и у односима између породица, а и у општини. Због тога Марковић проучава патријархалне установе које допуњују задругу и показује на који се начин кроз њих манифестује солидарност.

То су мобе, позајмице, спрегони и асоцијације. Уколико за време пољских радова нека задруга није у стању да обави све послове на време, „тада она позива чланове из других задруга у помоћ. То је она моба. То је рад без икакве накнаде, само домаћин, у кога је моба, рани је и поји за време рада. Моба је најјачи доказ, да поједине породице осећају своју узајамност у нужди. Сваки који иде на мобу уверен је, да ће се и њему тако исто ићи ако му затреба. Позајмица је рад на зајам. Ту се обично погађају на који ће се начин вратити рад. Некоме треба једаред више радника, па позајмљује од више на једаред радника, а враћа им за дуже време; некипут опет бива обратно.“⁸ Посебан облик пружања узајамне помоћи је спрег, тј. помагање стоком у време орања. „Који нема довољно стоке да узоре своју земљу, он саставља своју стоку са другим коме треба такође спрег. Често газде узимају у спрег сиромаше. Рачун је ту тако исто лак и прост као и код позајмице. Ко даје мање стоке у спрег, томе стока мора дуже време да ради за другог, док дуг не подмири и обратно.“⁹

Анализирајући различите облике пружања узајамне помоћи у раду између задруга, Марковић је показао како се ужа друштвена група (породична задруга) уклапа у ширу локалну заједницу.

„Моба, позајмица и спрег, то је управо узајамна помоћ између задруге. Тиме се економски шири сама задруга. Капитал појединих задруга не меша се додуше, али рад целе општине, а често и различитих општина, изгледа као неки заједнички фонд, којим се све задруге по узајамном договору користе. Тиме је избегнуто најамништво, које је темељ производњи на западу“.¹⁰

Црногорски народ је такође развијао своје локалне заједнице кроз које се одвијао племенски живот. На основу струк-

⁸ Светозар Марковић, *Целокупна дела*, VI, Београд 1892, стр. 26—27.

⁹ С. Марковић, *ibid*, стр. 27.

¹⁰ С. Марковић, *ibid*, стр. 28.

туре ових заједница развиле су се разни облици сарадње, узајамног помагања у раду, заштите од непријатеља и др. облици солидарности.

На развој солидарности и јачање племенских веза утицали су разноврсни чиниоци. Ј. Цвијић пише да је у вези са формирањем племена у Црној Гори и јачања њихове унутрашње кохезије значајну улогу одиграо географски фактор. „Географско изоловање ових области проузроковало је и подвојеност племена и формирање особина својствених свакоме од њих. Спочетка је свако динарско племе насељавало једну јасно ограничену географску целину; чак и у току својих познијих напредовања било је често спречавано тешко проходним географским баријерама. То су биле у карсној Црној Гори; затворене депресије, поља и низ увала, јасно ограничених; у зеленој зони рашких племена то су биле нарочито дубоке долине, често кањонске, ређе планине које сточари лакше прелазе него долине стрмих страна. Друштвено уређење малих племена Катунске нахије у Црној Гори верна је слика карсног рељефа и његова је последица. Целокупно становништво исте географске целине има заједнички интерес да чува своје границе, како их становници суседних области не би прелазили са својим стадима и напасали их на њиховим испашама, често малог пространства. Борбе које су из тога произлазиле још више су појачале јединство становништва једне исте географске целине, а тако исто и његов отвор према суседима. Најзад су и други узроци диференцијације, као нпр. разноврсност етничког састава, довршили дело природних сила“.¹¹

Поред географског чиниоца на чвршћу кохезију унутар племена и јачање солидарности снажан утицај су имали економски и морални чиниоци. Склапање бракова се вршило у оквиру племена. Изузети су били да се жене и удају изван племена. „Бракови су склапани између појединих братстава једног племена и тако су се чланови племена још више и интимније везивали међу собом. Узајамна симпатија у племену је бивала све већа. И то је био један од узрока подвојености од суседних племена“.¹²

Организација племена огледала се кроз братство као мању друштвену јединицу. У ствари, братство је било најпопунија и најсолиднија друштвена заједница у оквиру племена. Племенске старешине су биле они који су се истакли јунаштвом и делима. „Само храброст и дела, а не богатство, изазивали су код њих дивљење и поштовање. Трговци и занатлије, којих је уосталом било мало, сматрани су за нешто ниже. Сходно најизразитијем менталитету динарског типа, нарочито се ценило 'чојство'.

¹¹ Јован Цвијић, *Из друштвених наука*, Вук Караџић, Београд 1965, стр. 181.

¹² Ј. Цвијић, *ibid*, стр. 182.

Јунаци који су се истакли чојством имали су кроз сва времена утицаја на своје саплеменике, и увек су између њих бирали племенске и братственичке старешине. У племенском друштву, јасно ограниченом и подвојеном, били су до ситница утврђени принципи владања и морала. Сваки је знао своје дужности; знало се тачно шта се не сме урадити и како се у свакој прилици треба понашати. Све се ово одржавало самим предањем, без писаних закона. Ниједан члан племена није могао избећи овим одредбама, често оштрим и неумитним, осим да постане „никоговић“, ништавило, презрено створење“.¹³

Унутрашњу кохезију племена и развој солидарности учвршћивали су одређене моралне норме и обичаји. Ј. Цвијић пише да су установе и обичаји „ојачавали и одржавали племе како у физичком тако и у моралном погледу. Велики природни закони, који теже одржавању и трајности рода, били су донекле измењени: није требало одржати и овековечити физичког човека, већ моралног човека, човека од части; осим тога, човек је жртвован да би се племе овековечило, нарочито част племена. У племенским обичајима и навикама је преовлађивала жеља за похвалама саплеменика и бојазан од срамоте, а пре свега жеља да племе буде хваљено од потомства. У народним песмама су овековечена добра и рђава дела појединаца и целог племена. Не може се избећи њихову суду, јер су израз јавног мишљења, одлучног, утврђеног, а не тренутног. Неумољиве су. Услед нарочитог развика сва енергија, произишла из војничке организације и овога племенског духа, сконцентрисала се у српском народном идеалу. За време турске управе динарска су племена била најмоћније оруђе националне мисли“.¹⁴

Жртвовање личности да би се племе одржало и овековечило представљало је част за цело племе. „Један за све“ и оно што је учинио, „за све“, тј. за своје племе, показује како се јединка жртвује за целину. Таква солидарност потпомаже развој чојства као врхунског етичког идеала.

Поред војничке организације племена која је детерминисала солидарност развијани су и други облици организационог живота. Наши етнологзи пишу да у „Црној Гори, око 1896. год., стање моба је у самој Црмничкој нахији било такво, да се је могло рећи, како по 30 дана на годину мора човек преко године оставити на мобу“. Али, по саопштењу од 1925. године, уопште узевши, „даније је било више моба, а данас мање“, пошто тај „лепи и стари обичај помагања све више опада“. Због тога и „прадња кућа не стаје данас онако јефтино као некада.“¹⁵

¹³ Ј. Цвијић, *ibid*, стр. 182—183.

¹⁴ Ј. Цвијић, *ibid*, стр. 183.

¹⁵ *Моба и позајмица*, Српски етнографски зборник, Београд 1929, стр. 548.

Цвијић пише да при подели „плена један је део остављан за удовице (којих има увек много у овој земљи сталних ратова) и за најсиромашније. Граничне испаше које су заузели биле су заједничко добро свих племеника: „комуннице“¹⁶

Локалне организационе форме племенских заједница ојачале народним обичајима и установама јачале су солидарност и дух чојства у црногорском народу.

3) Породична, племенска и општељудска солидарност

Ако би се дубље анализирали облици црногорског морала, уочили би се и разни облици солидарности, који се манифестују на скали: породица, братство, племе и шири облици солидарности који превазилазе етничке и верске групе и представљају општељудску солидарност.

У разним списима и књижевним делима а и у усменој народној култури могу се уочити и облици солидарности. Тако Марко Миљанов пише да су се Кучи међусобно побили а Томо Петров Поповић неће да осветли брата, односно неће да убије Груја који му је убио брата. Томо каже за Груја: „Погинути су му два брата, Нешо и Радуље, па не бијем и овог трећег, да оставим Луку Мијатова без ниједног сина“¹⁷ И оставио је Груја живог. Овај пример указује како на солидарност са микро-групом, тј. породицом, тако и на општељудску солидарност. Солидарност се огледа кроз *великодушност*, саосећање са породицом Луке Мијатова, који је већ изгубио два сина и не би требало да изгуби и трећег.

Шири облици солидарности могу се уочити кроз разна јуначка понашања у којима се јединка жртвује за већу целину, своје племе или етничку групу, тј. за црногорски народ. М. Миљанов наводи пример два Ораовца (Буља Јованов Подграбанин и Ивеза Вуков Кучанин) који су одбили да носе барјак испред турске војске која је кренула на Куче. Буља је рекао везиру: „Честити пашо, не допушта ми част да дижем твој барјак на моју браћу“¹⁸ Између понуђеног барјака и конопца Буља је изабрао конопца, сам је натакао омчу себи на врат и избацио ослонац испод ногу да се, не муче Турци.

Примери побратимства и пријатељства (обичаји међу Арбаносима) показују како солидарност превазилази крвнородничке везе. Побратим је ближа својта него брат. Због тога треба пре побратима осветити ако погине, па тек онда брата.

¹⁶ Ј. Цвијић, *ibid*, стр. 189.

¹⁷ Марко Миљанов, *ibid*, стр. 48

¹⁸ Марко Миљанов, *ibid*, стр. 49.

Вера је исто тако занемаривана у односу на племенску или ширу етничку припадност. О томе сведоче бројни примјери узајамне помоћи, поштовања и сарадње у подручјима са различитом конфесионалном припадношћу.

Бројни примери показују како се за идеал *чојства* повезују храброст, честитост, *солидарност* и др. етичке вредности. Једна шира, свестранија и дубља анализа морала црногорског народа открила би нам категоријални систем вредности, односе између вредности, њихову хијерархију и др. конститутивне елементе који чине окосницу народног морала.

4) *Филозофија природног детерминизма и општељудска солидарност*

Услед неразвијености извесних научних дисциплина у одређеним подручјима никла је и развијала се народна филозофија која је разноврсне друштвене и природне појаве објашњавала помоћу „природних“ и „религиозних“ чинилаца. Солидарност као посебна етичка вредност такође је објашњавана природним, религиозним и другим чиниоцима. М. Миљанов пише да „природа приближује осјећаје срца и душе к брацкој љубави. Ласно је увреду кратку на брата заборавит, но је мучка, и рана срца човека цијелог брата изгубит и заборавит. То не да природа, то не да крв у коју је нека божанствена сила, која над добром и над злом вољом човека господари. Преварио се они који мисли да ће овој сили пресудит и собом господарит тражећи брата по вјери, а брата по крви заборавит. Не, Природа се не мијења ка мисли слабога човека. Она је дубоко својимем плугом усијала и темељ закопала у крв човечанског рода.“¹⁹

Природни детерминизам проткан религиозним примесамa рефлектује се у ставовима М. Миљанова у вези са општом људском солидарношћу, тј. природном солидарношћу. Наш велики мислилац С. Марковић је такође у људској природи тражио основ за развој моралности. Пише да „првобитно осећање моралности ниче из друштвеног инстинкта. Друштвени инстинкт у први мах тако рећи механички гони човека да ради оно што је добро за друштво.“²⁰ Даље, он истиче да инстинктивна осећања остављају утиске у мозгу човека, образују појмове и смисли, те човек постепено сазнаје које су му радње пријатне а које развијају непријатна осећања. Тако човек стиче појам о узрочку ових осећања не само када утичу на њега него и када не утичу. Због тога, морални појмови, када су се развили из друштвеног инстинкта, утичу на друштвене инстинкте и човек схвата последице своје радње и разликује добро и зло.

¹⁹ М. Миљанов, *ibid*, стр. 207.

²⁰ С. Марковић, V, стр. 138.

Марковић је указивао на чињеницу да се моралност развија са развојем човека. „Кад смо пређе казивали да је идеал моралног човековог развитка: да љуби све људе као себе самог и да ће човек достигнути највећи идеал среће кад дође до тог моралног савршенства, имали смо двоје у виду. Прво, човек тиме намирује потпуно свој најснажнији инстинкт — инстинкт друштвености, што већ по себи доставља највећа уживања човеку, у коме је тај инстинкт развијен од највећег ступња, и друго: само људи у којима су друштвени инстинкти достигли такав идеални развитак могу уредити све своје одношаје тако, да и сви друти човекови инстинкти или потребе другог реда буду потпуно намирене“.²¹

М. Миљанов истиче да природа приближује осјећаје срца и душе ка братској љубави. Марковић говори о инстинкту друштвености који се најпре развијао код свих животиња које живе у друштву, а доцније код људи. На бази таквог инстинкта развија се симпатија, љубав према другим људима. Васпитањем се одгајају људи који се боре за друштво, за срећу човечанства. М. Миљанов истиче неумитност природног детерминизма у вези са развојем моралности. „Нијесу“ — пише М. Миљанов — „природни усјеви плитки и кратки ка жеље слаба смртнога човека. Побједиће природа, и родиће њено сјеме у чисту крв која је права и чиста крв, а која није, права, и чиста крв а треба јој побједа, обљутавила је, није достојна новога живота, пала је у проб, изгубила је срце и осјећаје, не гледа око себе да види има ли љуби, има ли бога, има ли ништо за нови живот, — не, ништа од тога за штетну крв нема, заборавила је саму себе, предала мртвome сну и вјечитом заборау, не тражи новога воскресења, није достојна новога живота“.²²

Крв која није чиста не види људе, не види нови живот, изгубила је срце. Општечовечански осећаји, солидарност и др. морални квалитети имају своју основу у људској природи. Та људска природа која приближује осјећаје срца представља основу за развој братске љубави.

Филозофија природног детерминизма код С. Марковића је развијена, превазиђена и пропкана социолошким детерминантима у вези са развојем моралности. Марковићев основни морални принцип до кога човек треба да дође у своме развоју јесте „да љуби све људе као себе самог“. Човек треба да развија осећање друштвености до највишег степена и да се бори за колективан живот. Овај принцип садржи елементе социјалистичког хуманизма. Тај основни принцип развоја човечности код људи путем развијања врлине друштвености треба да постане један од стожерних моралних принципа и врлина социјалистичког и

²¹ С. Марковић, *ibid.* стр. 143.

²² М. Миљанов, *ibid.* стр. 208.

комунистичког друштва, коме људи треба непрестано да теже и да га неуморно на сваком кораку развијају.

Филозофија природног детерминизма М. Миљанова је резултат, или боље рећи резиме развоја моралности црногорског народа и других етничких група условљених чврстом организацијом и структуром локалних (племенских) заједница, моралних установа и обичаја у тим заједницама. Општељудски морал, идеал чојства, солидарности и др. вредности имају своју „природну“ основу у друштвено-психолошком животу црногорског народа.

С. Марковић је на природни детерминизам моралности надовезао друштвене чиниоце који условљавају даљи развој моралних вредности. Полазећи од Дарвинових филозофских претпоставки развоја моралности дошао је до социолошких објашњења.

М. Миљанов је, посматрајући црногорски живот, племенске односе, установе и обичаје, веома снажном социолошком дескрипцијом указао на корене моралних вредности и резимирао их филозофијом природног детерминизма.

5) *З а к љ у ч а к*

Категорија солидарности у народном моралу (Црногораца, Срба и др. народа и народности), а посебно солидарност радничке класе, пружа основ за развој солидарности у нашем социјалистичком самоуправном друштву.

Нови друштвено-производни односи у којима се налазе трудбеници, изражени у радничком самоуправљању, рефлектују разноврсне облике и могућности заједничке сарадње како у управљању у ООУР и радним заједницама тако и у пружању узајамне помоћи у раду. Нови систем производних односа у којима се налазе произвођачи — управљачи представља мрежу микро- и макрорелације које утичу на развој свести о друштвеној солидарности и формирање алтруистичког морала.

Солидарност се може испитивати у различитим областима друштвено-економског живота. Процеси интеграције између радних заједница, помоћи које се пружају радним људима кроз здравство, школство, социјалу и др. представљају различите видове солидарности. Посебно и значајно место у систему радничког самоуправљања има комүна, у којој се могу уочити видне манифестације солидарности.

Комүна представља друштвено-економску самоуправну ћелију у политичком систему механизма развоја непосредне демократије. Улога комүне у усклађивању индивидуалних и колективних интереса је значајна. Она представља снажну полућу у сузбијању егоистичких интереса како појединаца тако и по-

јединих предузећа и омогућује развој свести о друштвеној солидарности између „составних компонената једног друштва“, тј. појединаца, радних колектива и ширих друштвених заједница. Према томе, развој солидарности у друштвеној свести радничке класе је везан како за релације у ООУР и радној заједници тако и за шири систем друштвених односа, тј. у комуни и друштву у целини. Солидарност се развија у разноврсним формама самоуправљања, а посебно се може „мерити“ расподелом дохотка. Исто тако, могу се утврђивати различити степени и нијансе развијености солидарности у друштвеној свести разним другим емпиријским показатељима. Међутим, нарочито проблем расподеле дохотка према раду, пружање помоћи у раду и узајамна сарадња између радних заједница и комуна представљају најевидентније емпиријске показатеље за испитивање солидарности у друштвеној свести.

Солидарност се заснива на самоуправном договарању међу радним људима. Она треба да прожима и да буде присутна како у нашем економском систему тако и у уставном систему. Кроз солидарност се повезују:

- а) радник са радником,
- б) радник са радном организацијом,
- с) радна организација са радном организацијом,
- д) радна организација са сложеним заједницама удруженог рада,
- е) радне организације (сложене радне организације) са друштвено-политичким заједницама (општином, покрајином, републиком, федерацијом).

Једном речју, радници у радним организацијама повезују се са друштвом у целини како би кроз међусобно споразумевање и договарање у даљој перспективи утицали на смањивање економских и социјалних разлика „које настају на основу расподеле према раду“.²⁴

Нарочито треба истаћи чињеницу да фондови општина, покрајина, република и Федерације служе за реализацију економског облика солидарности. Др К. Килибарда пише да „међу овим фондовима солидарности посебно се формирају фондови за неразвијене, међу којима је најпознатији фонд федерације за развој привредно неразвијених подручја. Наравно, солидарност савременог индустријског друштва не искључује узајамни интерес већ га претпоставља, па су то институције солидарности и онда када постоје повољне кредитне установе за неразвијене, када развијени улаже и због тога да би боље пласирали своје производе, а поготово када враћа преливени доходак из неразвијених подручја. Тако се и зајам за пругу Београд—Бар може сматрати солидарношћу. Ово је и један од разлога због којег

²⁴ Е. Кардељ, *Противуречности друштвене својине у савременој социјалистичкој пракси*, стр. 123.

се солидарност може сматрати и као специфична економска категорија.

Помоћу солидарности се понекад ограничава деловање светског тржишта са циљем заштите и омогућавања бржег развоја одређене наше производње. Тако одређени производи увезени из иностранства ограничавају се царином и доприносима да би се куповали наши производи. Слични смисао има компензација произвођача који продају своје производе по одређеним ценама да не би имали губитке. И у овом облику солидарности сусрећу се лични, посебни и друштвени интереси.²⁵

Када је реч о основним организацијама удруженог рада, а и радним организацијама удруженог рада, несумњиво је да се солидарност радних људи рефлектује кроз материјално обезбеђење, социјалну сигурност и др.

Солидарност локалних, племенских и етничких група добија шире димензије у социјалистичком самоуправном друштву. У НОБ под руководством КПЈ исковало се братство и јединство међу нашим народима, што представља основу солидарности даљег развоја наше заједнице. Снажан покретач развоја ширих облика солидарности у нашем социјалистичком самоуправном друштву јесте радничка класа, која представља битан интегрирајући фактор у нашој заједници.

Солидарност као етичка вредност жање своју плодну жетву на народним обичајима, братству и јединству наших народа, самоуправним социјалистичким односима и интегрирајућој снази нашег друштва — радничкој класи.

Dr Aleksandar Todorović

SOLIDARITY AND FOLK MORALITY

Summary

The paper »Solidarity and Folk Morality« contains, first, an analysis of solidarity and humaneness as values of folk morality. We have drawn attention to the role of humaneness as the supreme axiological moral category. In examining the structure of humaneness we have shown various categories through which solidarity is reflected.

The second part of the paper deals with opinions of various theoreticians on the relationship between solidarity and social communities. Particular attention has been given to patriarchal communities and demonstrations of different forms of solidarity. *The third part* of the paper analyzes more specifically solidarity in the family and tribal framework, as well as common human solidarity in Montenegrin society. *The fourth part* of the paper deals with the philosophy of natural determinism, which determines common human solidarity. The author in particular deals with the philosophical and ethical views of Marko Miljanov and Svetozar Marković, demonstrating their impact on the development of solidarity in the Yugoslav self-managed socialist society.

²⁵ Др Крсто Ш. Килибарда, *Рад и самоуправљање*, Привредни преглед, Београд 1973, стр. 63.